



////////////////////////////////////

Hoogstamboomgaarden in Haspengouw: een visie op behoud, beheer en beleid

////////////////////////////////////

INHOUD

1	Inleiding.....	5
1.1	Beleidskader	5
1.2	Het onroerendergoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden	5
2	Methodologie.....	6
3	Achtergrond voor de opmaak van de visie	7
3.1	Intentieverklaring	7
3.2	Onderzoeksresultaten	9
3.2.1	Het huidige hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw	9
3.2.2	De waarde van hoogstamboomgaarden	9
3.2.3	Sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen	11
4	Visie	12
5	Motivering van de visie en ambities	15
6	Referenties	19
6.1	Literatuur	19
6.2	GIS-lagen	20
6.3	Overige informatiebronnen	20



1 INLEIDING

1.1 BELEIDSKADER

In 2016 startte het agentschap Onroerend Erfgoed met de voorbereiding van een onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw.

Het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 introduceerde het onroerenderfgoedrichtplan als een nieuw instrument voor een strategisch en tegelijk uitvoeringsgericht onroerenderfgoedbeleid. Bij de opmaak van dit plan staan samenwerking en participatie met verschillende actoren en de lokale bevolking centraal. Dit garandeert een geïntegreerde benadering van het onroerend erfgoed. Het onroerenderfgoedrichtplan formuleert een langetermijnvisie op een bepaald thema of voor een bepaald gebied. Een actieprogramma zorgt voor de uitvoer van die visie. Aan het onroerenderfgoedrichtplan zijn geen directe rechtsgevolgen gekoppeld. Goedkeuring van de visie en het actieprogramma resulteert wel in een formeel engagement van de partners om deze visie te volgen en de acties uit te voeren.

Deze visienota stelt de langetermijnvisie voor die de kern uitmaakt van het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Dit richtplan wordt in het eerste kwartaal van 2019 ter goedkeuring voorgelegd aan de Vlaamse Regering/minister van Onroerend Erfgoed. Het goedgekeurde richtplan vormt de basis voor de uitwerking van het actieprogramma.

1.2 HET ONROERENDERFGOEDRICHTPLAN VOOR HOOGSTAMBOOMGAARDEN

Hoogstamboomgaarden zijn karakteristieke landschapselementen die het traditionele cultuurlandschap van Haspengouw mee bepalen. Door economische en maatschappelijke evoluties verdwenen veel hoogstamboomgaarden uit het landschap. Momenteel zijn er nog circa 3850 ha hoogstamboomgaarden in Haspengouw, ongeveer 10% van het oorspronkelijke areaal.

Ook de resterende hoogstamboomgaarden staan nog steeds onder druk, als gevolg van landbouwintensivering, urbanisatie en verwaarlozing. Ondanks verschillende projecten waarbij nieuwe hoogstamboomgaarden aangeplant worden, verdwijnen er jaarlijks circa 100ha hoogstamboomgaarden uit Haspengouw. Als we het typische Haspengouwse cultuurlandschap willen bewaren, moeten we dus actie ondernemen.



Figuur 1: Jaarlijks verdwijnen er hoogstamboomgaarden ten gevolge van landbouwintensivering, verstedelijking en verwaarlozing.



De evolutie in de landbouw en maatschappij veroorzaakte een verschuiving van waardering voor hoogstamboomgaarden. De landbouweconomische waarde nam in de loop van de tijd sterk af. Andere waarden, zoals erfgoedwaarde, natuurwaarde, wetenschappelijke waarde, waarde voor de gemeenschap,... kwamen hier juist voor in de plaats. Daardoor situeren deze waardevolle landschapselementen zich in het werkveld van verschillende beleidsdomeinen, -niveaus en verenigingen. Ook eigenaars, fruittelers en de lokale bevolking ondervinden impact van een hoogstamboomgaardenbeleid. Een geïntegreerde aanpak, met aandacht voor ieders noden en behoeften, is nodig om tot een succesvol hoogstamboomgaardenbeleid te komen.



Figuur 2: Verschuiving van waardering van hoogstamboomgaarden van landbouwproductiegrond naar multifunctioneel landschapselement

2 METHODOLOGIE

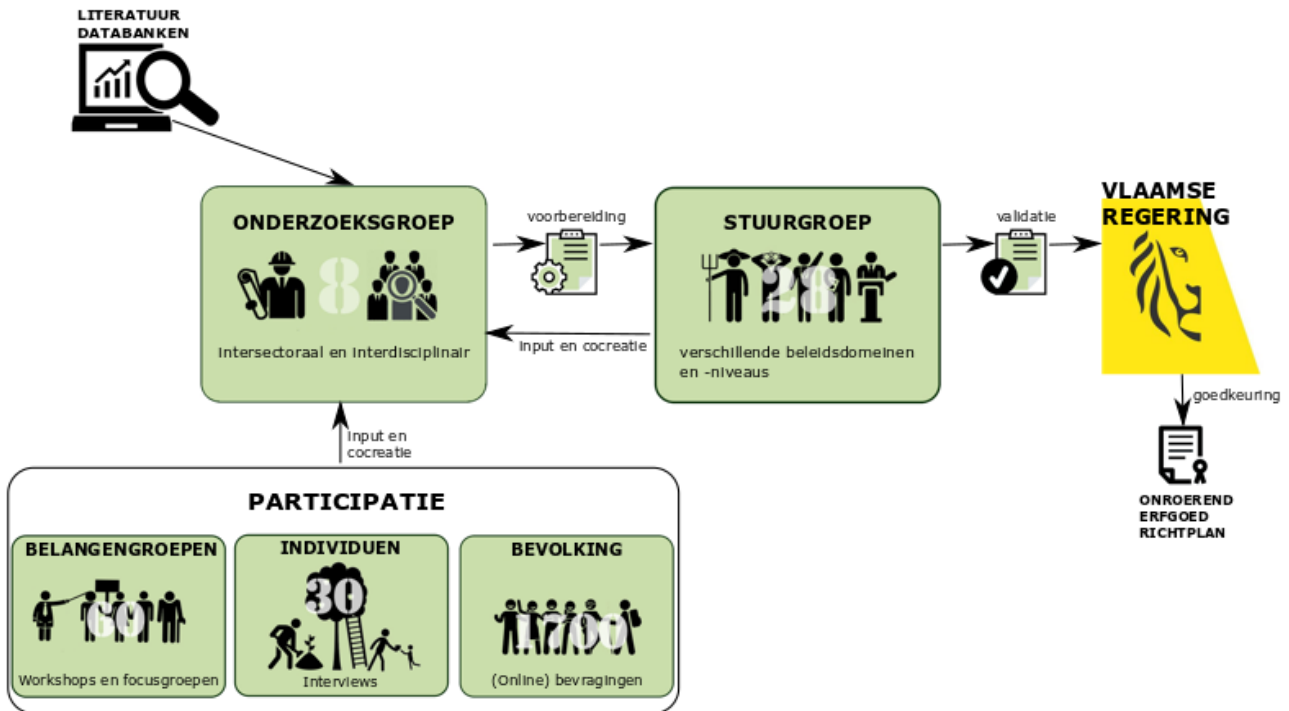
Aan de opmaak van deze visienota ging een lange weg van onderzoek, participatie en inspraak vooraf.

Een gemeenschappelijke doelstelling formuleren was een eerste belangrijke stap in het proces. Op 10 juni 2017 ondertekenden de Vlaamse Overheid, de Provincie Limburg en 15 Haspengouwse gemeenten een intentieverklaring. De ondertekende intentieverklaring garandeert het engagement van de partners. De inhoud ervan vormt het kader voor het verdere proces (zie bijlage 1).

In een volgende fase verzamelde een intersectorale onderzoeksgroep de noodzakelijke kennis om het visievormingsproces te ondersteunen. Het onderzoek bestond uit twee componenten:

- **Desktoponderzoek:**
 - In kaart brengen van de huidige situatie van hoogstamboomgaarden in Haspengouw op basis van bestaande databanken en GIS-analyses;
 - Inzicht verzamelen in de (mogelijke) waarde van hoogstamboomgaarden voor erfgoed, natuur en landbouw op basis van literatuur en waardering door experts;
- **Participatief onderzoek:**
 - Inzicht verzamelen in de waarde en betekenis van hoogstamboomgaarden voor de (Haspengouwse) gemeenschap;
 - In kaart brengen van noden, behoeften en knelpunten die de verschillende belanghebbenden ervaren met betrekking tot hoogstamboomgaarden;
 - In kaart brengen van het maatschappelijk draagvlak voor verschillende beleidsopties.

Tijdens het gehele proces staan samenwerking en participatie centraal. Op verschillende momenten in de onderzoeksfase werkten beleidsmensen, belangengroepen en individuele belanghebbenden, zoals eigenaars en landbouwers mee. Meer dan 1800 mensen droegen zo bij aan het onderzoek. Figuur 3 schetst het procesverloop.



Figuur 3 Procesverloop voor de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw

Een synthese van alle onderzoeken leidde tot een overzicht van de sterktes, zwaktes, kansen en knelpunten die de haalbaarheid van de doelstellingen uit de intentieverklaring kunnen beïnvloeden. Deze SWOT-analyse vormde samen met de analyse van de huidige situatie van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw de input voor een visieworkshop. U kunt het hele verloop en verslag van deze workshop lezen in bijlage 2. Bij dit verslag is ook de presentatie toegevoegd. Deze bood een introductie en achtergrond voor de workshop.

Tijdens deze visieworkshop namen 27 belanghebbenden standpunten in over de gewenste toekomst voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Deze standpunten vormen, samen met het gevoerde onderzoek, de basis voor de visie. De visie kwam dus tot stand via co-creatie.

3 ACHTERGROND VOOR DE OPMAAK VAN DE VISIE

3.1 INTENTIEVERKLARING

In de intentieverklaring is de doelstelling van het onroerenderfgoedrichtplan vastgelegd. Deze doelstelling vormt het kader voor de opmaak van de visie. De visie is een verdere concretisering van deze doelstelling:





We willen hoogstamboomgaarden **koesteren** als streekeigen landschapselementen en **samen** werken aan een **duurzame verankering** van hoogstamfruitbomen in een **dynamisch landschap**



Vier krachtlijnen verduidelijken deze doelstelling:



We willen hoogstamboomgaarden koesteren als waardevolle landschapselementen, als genenbank voor oude fruitrassen en als symbool voor streekeigenheid. Hoogstamboomgaarden zijn een essentieel kenmerk in het typische Haspengouwse landschap en vormen een belangrijke troef voor de (recreatieve) aantrekkingskracht van de streek. De enorme genetische variatie

aan oude fruitrassen heeft een grote erfgoedwaarde en blijft nuttig voor de moderne rassenveredeling. Zorg dragen voor hoogstamboomgaarden als karakteristieke landschapselementen is zorg dragen voor de streek. We willen inzetten op de herkenbaarheid van het Haspengouwse landschap en verbondenheid met dit landschap. Zo hopen we dat zorgen voor hoogstamboomgaarden, als onderdeel van de streekidentiteit, een motor kan zijn voor streekontwikkeling.



We willen samen met alle belanghebbenden werken aan een duurzame oplossing voor de hoogstamboomgaardenproblematiek in Haspengouw. We betrekken alle relevante beleidsinstanties, eigenaars, (lokale) verenigingen en belangengroepen, experts, enz... Op die manier hopen we een breed gedragen visie en oplossingen te formuleren die maximaal tegemoet komen aan ieders

noden en behoeften.



We willen de zorg voor hoogstamboomgaarden duurzaam verankeren in het beleid en de maatschappij. We willen het bestaande beleidsinstrumentarium optimaal (op maat) inzetten en verder ontwikkelen voor het behouden, onderhouden en (her)aanplanten van hoogstamboomgaarden. Daarnaast willen we inzetten op sensibilisering en educatie en de zorg voor hoogstamboomgaarden ook voor de maatschappij vanzelfsprekend maken.

Daarom willen we zoeken naar:

- Een meer billijke verdeling van de lasten en lusten die hoogstamboomgaarden met zich meebrengen;
- (Economisch) leefbare modellen en/of alternatieve functies voor hoogstamboomgaarden.

Hoogstamboomgaarden zijn levend erfgoed die deel uitmaken van een dynamisch landschap dat constant verandert en evolueert. Boomgaarden verjongen regelmatig, sommige boomgaarden verdwijnen, andere verschijnen. We willen het behoud van en de zorg voor hoogstamboomgaarden inpassen in deze landschapsdynamiek en afstemmen op de maatschappelijke noden en behoeften. Enerzijds kunnen de ruimtelijke inplanting en functies van hoogstamboomgaarden wijzigen in de tijd, anderzijds blijven hoogstamboomgaarden constante landschapselementen die de continuïteit, herkenbaarheid en streekeigenheid van het landschap waarborgen.

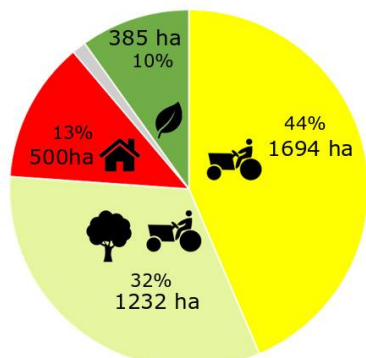


3.2 ONDERZOEKSRESULTATEN

De onderzoeksresultaten vormen samen met het kader uit de intentieverklaring de basis voor de opmaak van de visie. Deze onderzoeksresultaten geven inzichten in waarom bepaalde standpunten ingenomen worden en reiken argumenten aan om de visie te motiveren. Hieronder vatten we de belangrijkste resultaten samen.

3.2.1 Het huidige hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw

Momenteel zijn er nog ruim 6000 hoogstamboomgaarden in Haspengouw. Samen nemen ze circa 3850 ha, of 3% van de oppervlakte van Haspengouw in. Jaarlijks verdwijnt er ongeveer 100 ha.



Wanneer gekeken wordt naar de ligging van de boomgaarden op het gewestplan vallen enkele zaken op. Het overgrote deel van de hoogstamboomgaarden (76%, bijna 3000 ha) ligt in **agrarisch gebied**. 32% hiervan (circa 1230 ha) is bestemd als landschappelijk waardevol. Ongeveer 500 ha of 13% van de hoogstamboomgaarden ligt binnen een **harde bestemming** zoals woongebied, industriegebied, KMO-zone... Iets minder dan 400 ha (10%), van de hoogstamboomgaarden heeft een **groene bestemming** zoals natuurgebied, parkgebied,...

Figuur 4 Ruimtelijke bestemmingen van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw

Wanneer we kijken naar de percelen opgenomen in de landbouwaangiften, blijkt dat 2230 ha of bijna 60% van de hoogstamboomgaarden in landbouwgebruik zijn. De overgrote meerderheid van deze percelen, 2000 ha, zijn geregistreerd als grasland of weiland. Slechts 67 ha (3%) dient voor fruitproductie.

Een deel van de hoogstamboomgaarden ligt in gebieden die beschermd zijn omwille van hun natuurwaarde. Zo ligt 147 ha, of bijna 4%, van de hoogstamboomgaarden in een Speciale Beschermingszone voor natuur (SBZ), ook gekend als Natura 2000-gebied. Minder dan 2% van de hoogstamboomgaarden, ongeveer 67 ha, ligt in een natuurreservaat.

492 ha of bijna 13% van de hoogstamboomgaarden maakt deel uit van een voorlopige of definitieve bescherming als onroerend erfgoed. Meestal gaat het om een bescherming van de omgeving van een hoeve als stads- of dorpsgezicht. 628 ha, circa 16%, is vastgesteld onroerend erfgoed. Dit erfgoed kan in ruimtelijke uitvoeringsplannen opgenomen worden als een erfgoedlandschap. Dit gebeurde al voor 9 ha. hoogstamboomgaarden

Bijna 40% van de hoogstamboomgaarden, circa 1420 ha, liggen langs het Limburgse fietsknooppuntennetwerk en maken dus deel uit van het recreatielandschap.

3.2.2 De waarde van hoogstamboomgaarden

Erfgoedwaarde: Hoogstamboomgaarden maken al geruime tijd deel uit van het Vlaamse landschap. Aanvankelijk vormden ze, net als de moestuin, een vast onderdeel bij hoeves, kasteel- en abdijsdomeinen. Vanaf het einde van de 19^{de} eeuw kwam de commerciële fruitproductie in combinatie met veeteelt op gang. Tussen circa 1895 en 1930 ontstond zo in een aantal Belgische regio's een karakteristiek cultuurlandschap met hoogstamboomgaarden als een van de dominante landschapskenmerken. Van alle (voormalige) Vlaamse fruitstreken, bleef dit landschap het best bewaard in Haspengouw (en Voeren), waar hoogstamboomgaarden



mee de identiteit van de regio bepalen. Verschillende types hoogstamboomgaarden, van boerenboomgaarden tot weideboomgaarden en domeinboomgaarden, vertegenwoordigen verschillende fases in de evolutie van de fruitteelt. Deze hebben elk hun specifieke kenmerken met betrekking tot ligging, inrichting, soorten en beheerstechnieken. Door eeuwenlange selectie ontstonden specifieke streekeigen fruitrassen. Deze rassen zijn nog te vinden in sommige hoogstamboomgaarden en fructuaria en hebben ook een grote erfgoedwaarde.

Natuurwaarde: Hoogstamboomgaarden bestaan doorgaans uit één boomlaag en een door grassen gedomineerde ondergrond. Traditioneel worden ze omringd door een (meidoorn)haag. Door deze opbouw in drie lagen, die vergelijkbaar is met een parkbos, vervullen hoogstamboomgaarden een ecologische stapsteenfunctie in een bosarm gebied als Haspengouw. Hoogstamboomgaarden zijn halfnatuurlijke ecosystemen met een grote variatie aan leefomgevingen. Ze zijn niet enkel een voedselbron voor verschillende dieren maar bieden ook schuilplaatsen en broedmogelijkheden voor vogels en kleine zoogdieren. Sommige Haspengouwse hoogstamboomgaarden huisvesten een aantal zeldzame tot zeer zeldzame diersoorten, zoals vleermuizen en unieke kevers en bijensoorten. Ook de (grasland)vegetatie kan (zeer) waardevol zijn en soms zelfs zeldzame wasplaten bevatten. Op basis van de Biologische Waarderingskaart blijkt dat circa 40% van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw waardevolle tot zeer waardevolle vegetaties hebben. Verschillende factoren beïnvloeden de natuurwaarde en biodiversiteit van hoogstamboomgaarden zoals grootte, inrichting, soorten en leeftijd van de bomen, aanwezigheid van dood hout, beheervorm, omgeving, etc.

Landbouwwaarde: Sinds de Tweede Wereldoorlog is de productiewaarde van hoogstamboomgaarden sterk afgenomen. De intensieve laagstamteelt is een meer rendabele vorm van fruitproductie. Hoogstamboomgaarden hebben nu vooral een wetenschappelijke en ondersteunende waarde voor de professionele fruitteelt. Sommige oude streekeigen hoogstamrassen kunnen ingeschakeld worden in de veredeling en creatie van nieuwe commercieel interessante rassen. Hoogstamboomgaarden in ecologisch evenwicht kunnen de professionele fruitteelt ondersteunen door betere bestuiving en biologische plaagbestrijding (functionele agrobiodiversiteit). De landbouweconomische waarde van hoogstamfruitbomen beperkt zich niet tot *agroforestry*-landbouwsystemen en korte-ketenlandbouw. Hoogstamboomgaarden kunnen ook voor de veeteelt een ondersteunende waarde hebben. Schaduw op de weide voorkomt hittestress bij rundvee tijdens warme omstandigheden en heeft een gunstig, zij het beperkt, effect op de productiviteit van melkkoeien.

Gemeenschapswaarde: Inwoners van Haspengouw zien hoogstamboomgaarden als een identiteitsbepalend landschapselement van hun streek en deel van hun cultureel erfgoed. Hoogstamboomgaarden dragen, omwille van hun esthetische kwaliteiten, bij aan een hogere landschapsbeleving. Dit hoogstamboomgaardenlandschap wordt zowel door inwoners als toeristen en recreanten sterk gewaardeerd. De bevolking waardeert hoogstamboomgaarden vooral vanwege de streekeigen rassen, de natuur en biodiversiteit, de landschappelijke (esthetische) kwaliteit en als groene long in een bebouwde omgeving. De mate van onderhoud heeft invloed op de waardering. Slecht onderhouden hoogstamboomgaarden met veel uitval en rottend fruit ervaart men eerder als storend.

Toeristisch-recreatieve waarde: Het landschap (waaronder de boomgaarden en bloesems) en de rust, zijn de belangrijkste redenen waarom toeristen Haspengouw bezoeken. Zij genieten van dit landschap door overwegend zachte recreatie, zoals fietsen en wandelen. Toeristen en recreanten waarderen Haspengouwse landschappen met hoogstamboomgaarden het meest. Door het aantrekken van toeristen dragen hoogstamboomgaarden indirect bij aan de lokale economie.



3.2.3 Sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen

Een SWOT-analyse voor 3 krachtlijnen uit de doelstelling van de intentieverklaring (koesteren, duurzaam verankeren, dynamisch landschap), brengt de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen voor hoogstamboomgaarden in kaart. Een volledig overzicht vindt u terug in bijlage 2. Hieronder geven we de belangrijkste sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw weer. Deze kwamen steeds opnieuw naar boven, bij verschillende onderzoeken en belanghebbenden.



STERKTES

Hoogstamboomgaarden zijn landschapselementen die mee de **streekeigenheid en streekidentiteit** van Haspengouw waarborgen. Ze zijn **waardevol** voor verschillende sectoren, de inwoners en bezoekers van Haspengouw. Hoogstamboomgaarden zijn **multifunctioneel**. De verschillende belanghebbenden kunnen andere waarden en functies toekennen aan deze landschapselementen, maar deze kunnen gecombineerd voorkomen in één hoogstamboomgaard.



ZWAKTES

Ondanks hun eigenheid, bestaat er **geen specifiek beleid voor hoogstamboomgaarden**. Ze zijn slechts gedeeltelijk ingepast in bestaande algemenere sectorale en lokale maatregelen. Dit leidt soms tot 'anomalieën'. In sommige gevallen krijgen waardevolle bestaande hoogstamboomgaarden bijvoorbeeld minder steun dan nieuwe jonge aanplanten. Het **huidige beleid** rond hoogstamboomgaarden is erg **versnipperd**. Dit leidt tot **onduidelijkheid** bij zowel vergunningverleners als eigenaars. Het **restrictief karakter** van vele beleidsmaatregelen veroorzaakt een **gebrek aan draagvlak en problemen met handhaving**. Het **stimulerend en ondersteunend beleid** voor hoogstamboomgaarden gebeuren groten-deels projectmatig. Dit **biedt onvoldoende rechtszekerheid en continuïteit**. Het **gebrek aan ondersteuning** leidt in vele gevallen tot **verwaarlozing en een slecht beheer** van de nog aanwezige hoogstamboomgaarden. Dit heeft op zijn beurt een negatieve impact op het draagvlak voor deze landschapselementen.



KANSEN

Een stijgende marktvaart naar authentieke, lokale en unieke producten biedt economische kansen voor de ontwikkeling en vermarkting van hoogstamboomgaardproducten via **korteketenverkoop**. De uniciteit van en waardering voor het hoogstamboomgaardenlandschap zijn een troef voor het **vermarkten van de regio en het aantrekken van toerisme**. Vlaanderen is dichtbevolkt en de beperkte open ruimte moet een veelheid aan functies vervullen. De multifunctionaliteit van hoogstamboomgaarden biedt kansen om een **combinatie van verschillende functies op een beperkte oppervlakte** te realiseren.



BEDREIGINGEN

De hoge onderhoudslasten en de beperkte verwerkings- en afzetmogelijkheden van hoogstamfruit, veroorzaken een **gebrek aan rendabiliteit in landbouwbedrijven** en een **gebrek aan nut voor privé-eigenaars**. Deze kiezen dan vaak voor het omzetten van hoogstamboomgaarden naar een andere vorm van landgebruik. Bepaalde **onbeheersbare ziektes en plagen** in de professionele laagstamteelt vereisen het rooien met soms een verbod op heraanplant van (mogelijke) besmette hoogstamfruitbomen. Dit leidt tot een degradatie van het traditionele landschap en het verdwijnen van waardevolle streekeigen soorten en rassen. Vooral kersenbomen lijden hieronder.



4 VISIE

Met de intentieverklaring als kader en de onderzoeksresultaten als achtergrond nam een gemengde groep van 27 belanghebbenden standpunten in bij 15 stellingen (zie bijlage 2). De resultaten leidden tot de opmaak van een **visie die focust op de gemeenschappelijke standpunten** van de belanghebbenden en tegelijk de verschillende noden respecteert.

De visie vertrekt vanuit de **waarde** van hoogstamboomgaarden voor de verschillende belanghebbenden en is opgebouwd rond **drie pijlers: behoud, beheer en beleid** van hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De doelstellingen voor deze drie pijlers zijn verder uitgewerkt in de vorm van ambities. Binnen deze visie zijn nog geen concrete instrumenten en maatregelen opgenomen. Deze maken deel uit van het nog op te maken actieprogramma dat de visie moet vertalen naar realisatie op het terrein.



De waarde van hoogstamboomgaarden als basis voor een visie op Behoud, Beheer en Beleid



We houden het bestaande areaal hoogstamboomgaarden in Haspengouw op een semi-dynamische wijze in stand en stoppen de dalende trend.

AMBITIE 1: We houden het bestaande areaal van ca 3850 ha hoogstamboomgaarden of 3% van het grondoppervlak van Haspengouw op semi-dynamische wijze in stand:

- Natuur- en erfgoedwaarden zijn vaak vertegenwoordigd in hoogstamboomgaarden met een zekere ouderdom en ontwikkeling of kunnen gebonden zijn aan een bepaalde locatie (bijvoorbeeld historische boomgaard bij een hoeve). Om deze waarden te garanderen, behouden we (bepaalde zones met) deze waardevolle hoogstamboomgaarden op korte en middellange termijn op dezelfde locaties. Deze locaties kunnen langzaam verschuiven in tijd en ruimte en zijn op lange termijn bekeken niet allen absoluut.
- Op andere plaatsen gaan we flexibel om met de locatie van hoogstamboomgaarden en volgen deze de bestaande landschapsdynamiek: Op de ene plaats verdwijnen hoogstamboomgaarden, op andere geschikte plaatsen kunnen nieuwe hoogstamboomgaarden worden aangeplant.

AMBITIE 2: We zoeken actief naar (nieuwe) locaties waar hoogstamboomgaarden een plek kunnen krijgen:

We hanteren een ‘hoogstamboomgaardenreflex’ bij het ontwerp en aanleg van open(bare) ruimtes zoals parken, begraafplaatsen, etc.

AMBITIE 3: We zetten hoogstamboomgaarden in als streekeigen oplossing voor maatschappelijke uitdagingen en wensen in Haspengouw:

We stimuleren het behoud en de aanplant van hoogstamboomgaarden om bepaalde maatschappelijke uitdagingen, zoals klimaatadaptatie, erosiebestrijding, en dergelijke het hoofd te bieden. Daarnaast kunnen boomgaarden maatschappelijke wensen vervullen, zoals groene woonomgevingen, recreatieruimte, etc.

AMBITIE 4: We zoeken oplossingen voor het voorkomen en bestrijden van moeilijk beheersbare ziektes en plagen:

We ondersteunen onderzoek naar verspreiding van ziektes, ontwikkeling van resistente rassen en (natuurlijke) bestrijding van ziektes en plagen in laagstam- en hoogstamboomgaarden. Waar mogelijk gebruiken we de kwaliteiten van hoogstamboomgaarden (genetisch materiaal, ecologisch evenwicht,...) binnen deze onderzoeken.



We zorgen voor een goed en duurzaam beheer van de hoogstamboomgaarden in Haspengouw, zowel traditioneel als in functie van natuur- en erfgoedwaarden, met aandacht voor mogelijke effecten op de professionele (laagstam)teelt.

AMBITIE 5: We ondersteunen een gepast beheer op maat van het doel en de waarde van de hoogstamboomgaarden

Een goed beheer gaat om meer dan enkel zorg voor de bomen (snoeien). Ook graslandbeheer, beheer van de omringende haag, toegangshekken, en dergelijke maken integraal deel uit van een goed hoogstamboomgaardenbeheer. Wat als een ‘goed’ beheer beschouwd wordt, is afhankelijk van het doel van de hoogstamboomgaard. Zowel het ‘traditioneel’ beheer (in functie van productie en opbrengst) als een natuur- en/of erfgoedgericht beheer vallen hieronder. Dit zijn verschillende vormen van beheer met andere voorwaarden en vereisten. Toch hoeft het ene doel het andere niet (volledig) uit te sluiten. Daarom moedigen we ook een combinatie van verschillende beheervormen aan: een productiegericht beheer met aandacht voor natuurwaarden of een natuur/erfgoedgericht beheer met aandacht voor oogstverwerking.

AMBITIE 6: Bij het beheer van hoogstamboomgaarden besteden we aandacht aan zowel positieve als negatieve effecten op de professionele (laagstam)teelt.

- Door de grotere biodiversiteit in hoogstamboomgaarden, komen hier meer bestuivers en predatoren van ziektes en plagen voor dan in de intensieve laagstamteelt. Waar mogelijk schakelen we



hoogstamboomgaarden in ter ondersteuning van de professionele fruitteelt (functionele agrobiodiversiteit).

- In hoogstamboomgaarden in de buurt van laagstamboomgaarden werken we mee aan het onder controle houden van ziektes en plagen die de professionele teelt kunnen schaden. Dit vereist onder andere regelmatige controles om ziektehaarden tijdig op te sporen, opruimen van afgevallen fruit, regelmatig snoeien van meidoornhagen, ... Ook drastische maatregelen, zoals het rooien van bomen met *Little Cherry Virus*, moeten indien nodig genomen worden.



We voeren samen een structureel basisbeleid voor hoogstamboomgaarden, aangevuld met een flexibel projectmatig beleid

AMBITIE 7: We voeren samen met alle betrokken beleidsdomeinen en -niveaus een onderling afgestemd structureel stimulerend basisbeleid voor hoogstamboomgaarden met gedeelde verantwoordelijkheid:

- We ondersteunen hoogstamboomgaarden op maat van hun doel en gebruik van hoogstamboomgaarden (bijvoorbeeld natuurgericht beheer, weiland, sociaal gebruik...). Dit kan opgenomen worden binnen sectorale maatregelen en beleid, maar onderlinge afstemming is vereist;
- We verankeren stimulerende maatregelen die nodig zijn om een verdere achteruitgang van het hoogstamboomgaarden areaal te stoppen en een duurzaam behoud op lange termijn te verzekeren zoals:
 - Ondersteuning van beheermaatregelen zoals (achterstallig) snoeiwerk, graslandbeheer, inboeten,...
 - Ondersteuning van traditioneel gebruik (veeteelt en fruitproductie);
- We houden de stimulerende maatregelen in eerste instantie eenvoudig en transparant met een minimum aan administratieve lasten (zowel voor eigenaars als administratie). Dit betekent dat in heel Haspengouw dezelfde voorwaarden gelden. Na evaluatie kan in een later stadium het basisbeleid verder verfijnd worden door bijvoorbeeld gebiedsgericht te differentiëren;

AMBITIE 8: We voeren een aanvullend flexibel projectmatig beleid rond hoogstamboomgaarden:

We ondersteunen en stimuleren innovatie, creativiteit en bottom-upinitiatieven via projecten zoals:

- alternatief en sociaal gebruik van hoogstamboomgaarden;
- zoeken naar (alternatieve) economische invullingen en financieringsmodellen;
- educatie- en sensibilisatie ten behoeve van draagvlakverbreding;
- initiatieven die inspelen op maatschappelijke veranderingen.

Het projectmatig beleid vult het structureel beleid aan. Succesrecepten uit het projectmatig beleid kunnen in een later stadium deel gaan uitmaken van het structureel beleid.



5 MOTIVERING VAN DE VISIE EN AMBITIES

Uit het participatief onderzoek blijkt dat de belanghebbenden veel belang hechten aan het (fruit)landschap, dat karakteristiek en streekeigen is voor Haspengouw. Dit landschap verbindt de inwoners met hun regio. Ook toeristen en regionaal actieve experts vinden het landschap een troef voor Haspengouw. Het (fruit)landschap verdient volgens de inwoners dan ook een betere zorg. Hoogstamboomgaarden zijn karakteristieke elementen van het Haspengouwse fruitlandschap. Quasi alle betrokkenen vinden dat er een **kritisch punt bereikt is: om het typische traditionele Haspengouwse landschapsbeeld** (esthetisch, cultuurhistorisch, streekidentiteit) **te behouden, moet minstens het huidige oppervlakte hoogstamboomgaarden in het landschap aanwezig blijven.** (Ambitie 1).

Alle belanghebbenden erkennen ook de waarde van hoogstamboomgaarden als (individuele) landschapselementen. De meest aangehaalde argumenten voor hun behoud zijn: onderdeel van het cultureel erfgoed en identiteit van de regio, de oude streekeigen fruitvariëteiten en rassen, de biodiversiteit en natuurwaarde en de aantrekkingskracht voor het toerisme. Het **bewaren van bepaalde erfgoedwaarden**, zoals hoogstamboomgaarden als onderdeel van een historisch complex (monumentale hoeves, kastelen, domeinen) kan enkel op de historische locatie. Ook het behoud van specifieke unieke rassen **is deels plaatsgebonden** (bijvoorbeeld in fructuaria), al kunnen deze locaties, mits verplaatsing of nieuwe aanplanten van deze rassen, in de loop der tijd wel wijzigen. Hoogstamboomgaarden hebben tijd nodig om te groeien en waarde te ontwikkelen. **In functie van het behoud en ontwikkelen van biodiversiteit en (migratie van) soorten is een voldoende grote schaal en een zekere continuïteit noodzakelijk.** Soorten zijn minder dynamisch dan het huidige landschap en vereisen dat hun habitat op langere termijn behouden blijft en/of voldoende langzaam verplaatst. Hierbij moet we vertrekken van waardevolle kernen waarin deze soorten al aanwezig zijn (Ambitie 1).

Het **behoud van het typische landschapsbeeld vereist echter niet dat alle hoogstamboomgaarden op hun bestaande locatie behouden moeten blijven.** Sommige argumenten, zoals vrijheid van teeltkeuze in de landbouw, bodemmoedigheid, infectie met ziektes/plagen die zich via de bodem verspreiden of hier overleven, ongeschikte ondergrond,... pleiten voor het opruimen van bepaalde hoogstamboomgaarden. Het areaal bewaren betekent wel dat eenzelfde oppervlakte nieuwe hoogstamboomgaarden op andere geschikte locaties erbij komen (Ambitie 1).

Ondanks verschillende inspanningen en projecten blijft het areaal hoogstamboomgaarden tot op vandaag jaarlijks dalen. Het is dus nodig om alle zeilen bij te zetten en actie te ondernemen op verschillende fronten. Lokaal vinden er al heel wat (vaak bottom-up) initiatieven plaats maar deze inspanningen zijn onvoldoende om het tij te keren. Om de hoogstamboomgaarden in Haspengouw te bewaren zijn nu **gezamenlijke inspanningen van de verschillende beleidsdomeinen en -niveaus nodig** (Ambitie 7).

Een groot deel van het bestaande (Vlaamse) beleid rond hoogstamboomgaarden is restrictief en opgenomen binnen sectorale maatregelen (beschermingen onroerenderfgoed, natuurdecreet,...). Dit beleid bewijst zeker zijn nut en blijft wanneer nodig inzetbaar. In het participatief onderzoek kwamen een aantal problemen met dit beleid naar boven. **De versnippering van het beleid zorgt voor veel onduidelijkheid, zowel bij eigenaars als vergunningsverleners. Er zijn problemen met handhaving en draagvlak. Eigenaars en de bevolking ervaren een gebrek aan transparantie.** Er is weinig ruimte voor dynamiek ...



De **bestaande ondersteunende en stimulerende maatregelen voor hoogstamboomgaarden zijn beperkt** tot enkele sectorale maatregelen voor een beperkt aantal hoogstamboomgaarden (bijvoorbeeld erfgoedpremie binnen beschermd erfgoed). Lokale initiatieven zijn **niet gebiedsdekkend** en verschillen van gemeente tot gemeente. Deze maatregelen zijn vaak onderbenut om diverse redenen: eigenaars zijn niet altijd op de hoogte van de maatregelen, ze ervaren de administratieve last als te hoog, de steun is ontoereikend, ...

Projecten, zoals het project PDPO-project Fruitlandschap (2016-2018) **voeren vaak met succes ondersteunende en stimulerende maatregelen uit**. Deze projecten zorgen voor een opwaardering van het hoogstamboomgaardenlandschap en tonen aan dat zulke maatregelen werken. **Maar hun continuïteit is niet gegarandeerd** zodat een blijvend effect op lange termijn twijfelachtig is. **Eigenaars die meestappen in projecten ervaren ook een rechtsonzekerheid**: het is immers onduidelijk hoe lang de ondersteuning zal duren.

Om het areaal hoogstamboomgaarden op een dynamische wijze op peil te houden is er nu vooral **nood aan de uitbouw van een gezamenlijk stimulerend structureel beleid voor de hoogstamboomgaarden in heel Haspengouw**. Uit het participatief onderzoek kwam duidelijk naar voor dat belanghebbenden het **belangrijk vinden dat hoogstamboomgaarden verspreid over heel de regio (streekeigenheid) blijven voorkomen en niet alleen binnen enkele gebieden**. We kunnen dit gezamenlijk beleid opnemen binnen verschillende sectorale en lokale maatregelen. Onderlinge afstemming en samenwerking tussen alle betrokken beleidsinstanties -en niveaus is wel noodzakelijk om alle beoogde doelen te dekken. **Door samen de verantwoordelijkheid te dragen en elkaar te versterken, kunnen we de beschikbare middelen optimaal inzetten** (Ambitie 7).

Om een succesvol stimulerend beleid te voeren, is het belangrijk dat eigenaars mee willen stappen in het verhaal. Dit kan door het beleid **eenvoudig en transparant** te houden **met een minimum aan administratieve lasten** en met **aandacht voor de noden en behoeften** van de eigenaars. Uiteraard moeten we **voorwaarden** stellen, **afhankelijk van het beoogde doel en functie** van de hoogstamboomgaarden. Zo zal voor het creëren van bepaalde natuurdoelen de ontwikkelingsduur van belang zijn (Ambitie 7).

Om de dalende trend van het afnemend hoogstamareaal te stoppen, moeten we in eerste instantie de meest acute oorzaken voor het verdwijnen van hoogstamboomgaarden structureel aanpakken. Daarbij vertrekken we van de huidige situatie en problemen.

Op dit ogenblik is meer dan de helft van het hoogstamboomgaardenareaal in landbouwgebruik, overwegend als weiland of grasland (veeteelt). Het **gebrek aan rendabiliteit** binnen het landbouwbedrijf **bedreigt het voortbestaan van deze hoogstamboomgaarden**. Als we de achteruitgang van dit areaal willen stoppen moeten we dit traditioneel gebruik (veeteelt in combinatie met hoogstamboomgaard) ondersteunen via een structureel beleid. Een combinatie van verschillende vormen van ondersteuning, zoals stimulerende maatregelen, onderzoek, bedrijfsadvies, en andere is wenselijk om het integreren van hoogstamboomgaarden binnen een rendabele landbouwuitbating te bevorderen. **Als we dit gebruik op lange termijn willen verduurzamen moeten we inzetten op het creëren van voordelen van hoogstamboomgaarden voor de uitbater** (Ambitie 7).

Eén van de meest gesignaleerde problemen zijn verwaarlozing en/of slecht beheer. De bomen worden niet regelmatig of niet correct gesnoeid, fruit wordt niet geplukt, dode bomen worden verwijderd maar niet



heraangeplant,... . **Deze verwaarlozing zorgt voor onvrede en een gebrek aan draagvlak** bij de bevolking en professionele fruittelers. Hoogstamboomgaarden zijn culturele landschapselementen. Hun ontstaan en voortbestaan is afhankelijk van menselijk ingrijpen. Langdurige verwaarlozing leidt er toe dat deze hoogstamboomgaarden langzaam uit het landschap verdwijnen. **Verwaarlozing en onvoldoende beheer is meestal het gevolg van het gebrek aan financiële ondersteuning en/of een gebrek aan kennis. Onderhoud en beheer van hoogstamboomgaarden is heel arbeids- en tijdsintensief.** Zonder ondersteuning is het moeilijk om hoogstamboomgaarden in te passen binnen een landbouwbedrijf waar rendabiliteit een voorwaarde voor overleven is. Binnen het natuurbeheer is het opnemen en onderhouden van hoogstamboomgaarden financieel niet altijd haalbaar wegens een gebrek aan specifieke ondersteuning voor dit landschapselement. Ook particuliere eigenaars geven aan dat de inspanningen soms groter zijn dan de opbrengst en het gebruiksgenot, waardoor ze hun hoogstamboomgaard verwaarlozen of opruimen. **Structurele ondersteuning voor het voeren van een gepast beheer, is dus noodzakelijk** (Ambitie 7).

Alle functies van hoogstamboomgaarden, van het verhogen van de productie tot het creëren van natuurwaarden, **vereisen een aangepast onderhoud en beheer. Afhankelijk van het doel en gebruik van de boomgaard zijn andere maatregelen en voorwaarden gewenst en/of noodzakelijk. Deze hebben niet enkel betrekking op de bomen maar op het gehele oppervlakte van de hoogstamboomgaard.** Het verhogen van productie vereist een intensievere snoei om voldoende vruchthout te creëren; in een hoogstamboomgaard met erfgoedwaarde zijn onder andere de inrichting en rassenkeuze van belang; om een hogere natuurwaarde te creëren moet er bijvoorbeeld voldoende dood hout aanwezig zijn, enzovoort. **Het ene doel hoeft het andere doel niet volledig uit te sluiten en synergieën zoeken tussen verschillende waarden is wenselijk.** Een aantal eenvoudige beheersmaatregelen zoals de aanleg van een haag verhoogt bijvoorbeeld ook de natuur- en erfgoedwaarde van een productieboomgaard. En hoewel een natuurbeheer productie niet als (hoofd)functie heeft, dragen de bomen wel vruchten. De maatschappij ervaart het rotten en niet gebruiken van fruit als storend. Een vorm van fruitverwerking of -gebruik binnen natuurboomgaarden zal leiden tot een groter draagvlak voor deze boomgaarden (Ambitie 5, Ambitie 7).

De ligging van hoogstamboomgaarden binnen of nabij laagstamboomgaarden vereist (mogelijk) een aantal extra beheersmaatregelen om de positieve impact van hoogstamboomgaarden op de professionele fruitteelt te maximaliseren en de negatieve impact zoveel mogelijk te vermijden. **Door een aantal voorzorgsmaatregelen in acht te nemen, kan het aantal infecties die van hoogstamboomgaarden overslaan op laagstamboomgaarden drastisch verminderd worden.** Gebruik maken van virusvrij plantmateriaal en regelmatige controles om ziektehaarden tijdig op te sporen, dragen hier al toe bij. Sommige ziektes overleven via afgevallen fruit in hoogstamboomgaarden zodat infecties zich het volgende teeltseizoen van hieruit kunnen verspreiden. Het verwijderen van de oogst kan dat voorkomen. Een aantal ziektes, zoals het onbeheersbare *Little Cherry Virus*, dat zich via de boomwortels kan verspreiden en in de bodem overleeft, vereisen meer drastische maatregelen zoals het rooien van besmette bomen en een (tijdelijk) verbod om op dezelfde locatie opnieuw kersenbomen aan te planten. **Bepaalde hoogstamboomgaarden kunnen de laagstamteelt ook ondersteunen.** In hoogstamboomgaarden met een hoge biodiversiteit heerst een ecologische evenwicht. Ze vormen een habitat voor een groot aantal bestuivers en predatoren van infecties. Door via het beheer dit ecologisch evenwicht te stimuleren kan de laagstamteelt veel voordelen ondervinden van een nabije hoogstamboomgaard **door functionele agrobiodiversiteit, zoals een betere bestuiving en** dus hogere opbrengst en **minder ziektes** waardoor minder bestrijdingsmiddelen nodig zijn. **Het minimaliseren van de negatieve en maximaliseren van de positieve effecten van hoogstamboomgaarden op de**



laagstamteelt zal het draagvlak voor hoogstamboomgaarden bij professionele fruittelers sterk verhogen.
(Ambitie 6)

Eén van de belangrijkste oorzaken van het verdwijnen van het kersenareaal zijn de problemen met de Aziatische fruitvlieg en het Little Cherry Virus in de professionele laagstamteelt. Er is geen natuurlijke bestrijding mogelijk tegen Aziatische fruitvlieg en de vectoren van het Little Cherryvirus zijn nog ongekend. De gehanteerde voorzorgsmaatregelen hebben tot gevolg dat veel hoogstamkersenboomgaarden (en vermoedelijk ook waardevolle streekeigen soorten) verdwijnen. **Het vinden van een oplossing voor deze problematiek is nodig om dit verdwijnen een halt toe te roepen en kersenboomgaarden een nieuwe kans te geven.** Dit vereist het voeren en stimuleren van onderzoeken naar de verspreiding van deze ziekten, het ontwikkelen van resistente rassen en (natuurlijke) bestrijdingsmiddelen. Dit **onderzoek is voordelig voor zowel de hoogstamboomgaarden als de laagstamboomgaarden.** Het verzamelen en integreren van kennis en materiaal uit hoogstamboomgaarden, zoals de unieke variatie aan rassen en het ecologische evenwicht in bepaalde waardevolle hoogstamboomgaarden kan een toegevoegde waarde betekenen voor dit onderzoek (Ambitie 4).

Daar het eigen is aan de landschapsdynamiek en -evolutie dat er hoogstamboomgaarden verdwijnen, moeten we, om het bestaande areaal te behouden, ook actief nieuwe locaties zoeken om hoogstamboomgaarden te integreren. Door inpassing van hoogstamboomgaarden in planningsprocessen, kunnen hoogstamboomgaarden nieuwe plekken innemen, bijvoorbeeld als onderdeel van een (openbaar) park, (natuur)begraafplaats,... (Ambitie 2).

In een dichtbevolkt Vlaanderen waar de druk op de ruimte groot is, biedt het multifunctioneel karakter van hoogstamboomgaarden een uitgelezen kans om verschillende functies te combineren op één locatie en tegelijkertijd de streekeigenheid te bewaren en te versterken. Heel wat maatschappelijke uitdagingen zoals CO₂-opslag in functie van klimaatadaptatie, bewaren van de biodiversiteit, erosiebestrijding ... maar ook maatschappelijke wensen zoals wonen in het groen, ruimte voor recreatie en ontspanning ... kan je in hoogstamboomgaarden op een relatief beperkte oppervlakte realiseren. Soms bieden ze een goedkoper alternatief voor dure maatregelen, zoals de aanleg van erosiebekkens. Ze laten bovendien een gecombineerd ruimtegebruik toe (Ambitie 3).

Sociaal gebruik van hoogstamboomgaarden, alternatieve economische functies, fruitbomen in de tuin, en dergelijke, zijn initiatieven die vaak van onderuit op kleine schaal ontstaan. Deze initiatieven dragen op hun manier bij aan het in stand houden van het hoogstamboomgaardenlandschap en hebben een positief effect op het draagvlak voor hoogstamboomgaarden. Daarom moeten we ook dergelijke initiatieven stimuleren. **Het is moeilijk te voorspellen wat de toekomst brengt en welke veranderingen er nog op ons afkomen. We moeten dus blijven inzetten op creatieve en innovatieve oplossingen. Dit kunnen we het best realiseren via een projectmatig beleid voor hoogstamboomgaarden zodat we snel en flexibel kunnen inspelen op maatschappelijke noden en veranderingen.** Maatregelen en acties uit projecten die succesvol blijken, kunnen later geïmplementeerd worden in het structureel beleid (Ambitie 8).



6 REFERENTIES

Een groot deel van de onderzoeken gebeurde in functie van de opmaak van het onroerenderfgoedrichtplan. Op de website www.hoogstamboomgaard.be/onderzoek staat een overzicht van de verschillende onderzoeken en kan u de afzonderlijke resultaten en (afgewerkte) rapporten raadplegen.

6.1 LITERATUUR

- CAIMO K. 2013: De Belgische fruitteelt [online], geraadpleegd op <http://www.hetvirtueleland.be/cag/exhibits/show/fruitteelt>;
- CEUNEN N. 2011: Het landschap vertelt... Sporen van twee eeuwen wonen en werken in het Haspengouwse landschap (1800-2011), Leuven;
- CLAES J. 2018: Hoogstamboomgaarden in het Haspengouws landschap. Waarderingsonderzoek Sint-Truiden en omgeving, Masterproef tot behalen van de graad Master in de Erfgoedstudies, universiteit Antwerpen, onuitgegeven thesis;
- DEMEYER R. & TURKELBOOM F. 2017: Identificatie van ecosysteemdiensten en stakeholders van hoogstamboomgaarden;
- DEMEYER R. 2014: Huidig en gewenst landschapsgebruik in De Cirkel: Een maatschappelijke bevraging. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2014 (5544946). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel;
- JACOBS V. 1997: Limburgs-Haspengouw, een fruitstreek met traditie, Borgloon;
- KINNAER A. 2018: Draagvlak bij burgers voor een hoogstamboomgaardenbeleid in Haspengouw, Onderzoeksrapport agentschap Onroerend Erfgoed nr 99;
- METTEPENNINGEN E., MESSELY L., SCHUERMANS N., CAPPON R., VANDERMEULEN V., VAN HUYLENBROECK G. DESSEIN J., VAN HECKE E.; LEINFELDER H., BOURGEOIS M; LAURIJSSSEN T., BRYON J. LAUWERS L. ALLAERT G. & JOUREZ M. 2011: Multifunctionality and local identity as paradigms for a sustainable and competitive agriculture;
- MORREN H., STEVENS E. & VANDEBROECK L. 2018: Visienota Hoogstamboomgaarden, onuitgegeven nota Departement Landbouw en Visserij, Afdeling beleidscoördinatie en omgeving;
- LE RUTTE R. 2007: Natuur in de hoogstamboomgaard, Vakblad Natuur, Bos & Landschap 09/2007 p20-24;
- PINOTTE S. 2005: Etat des vieux vergers sur la commune de Theux et étude de leur intérêt ornithologique, thesis hogeschool Luik ;
- ROYEN L. 2001: Fruitteelt en hoogstamboomgaarden in Zuid-Limburg, M&L 20/1, 30-51, Brussel;
- S.A. s.d.: Cursus hoogstamboomgaarden, Ontstaan – evolutie – aanleg – onderhoud – snoei, cursus van Inverde en de Nationale Boomgaardenstichting voor eigenaars en beheerders van hoogstamboomgaarden;
- S.A. 2014: Hoogstamboomgaarden in Haspengouw vroeger en nu; brochure van de Nationale Boomgaardenstichting vzw, Vliermaal;
- THOMAES A. 2014: Een verkenning van de keverbiodiversiteit in holle bomen in Haspengouw en Land van Herve, Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2014 (1539365). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel;
- VRIENS L., BOSCH H., DE KNIJF G., DE SAEGER S., GUELINCKX R., OOSTERLYNCK P., VAN HOVE M. & PAELINCKX D. 2011: De Biologische Waarderingskaart. Biotopen en hun verspreiding in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest; INBO;
- VAN BLITTERSWIJK H. & BAETEN J. 2006: De hoogstamboomgaarden natuurlijk! Een oriënterend onderzoek naar natuurvriendelijk beheer en inrichting van hoogstamboomgaarden. Alterra rapport 229, Wageningen;
- SIGNIFICANT GFK 2011: De recreatieve verblijfstoerist in de Vlaamse regio's anno 2011 – profiel, gedrag, motivatie en bestedingen, onderzoek opgemaakt in opdracht van Toerisme Vlaanderen;
- VAES R. 2017: Socio-economic valuation of public goods provided through agriculture: a case study of traditional orchards in Haspengouw, KULEUVEN Departement Earth and Environmental sciences, onuitgegeven thesis.



6.2 GIS-LAGEN

TOERISME VLAANDEREN 2016: Fietsknooppuntennetwerk Vlaanderen;

VLAAMSE OVERHEID 2016: Orthofotomozaïek, middenschalig, zomeropnamen, kleur, agentschap Informatie Vlaanderen;

VLAAMSE OVERHEID 2016: Landbouwgebruikspercelen, Agentschap voor Landbouw en Visserij;

VLAAMSE OVERHEID 2018: Aanduidingsobjecten (geraadpleegd september 2018), Agentschap Onroerend Erfgoed;

VLAAMSE OVERHEID 2017: Gewestplan Vector, Departement Omgeving;

VLAAMSE OVERHEID 2014: Biologische Waarderingskaart en Natura 2000 Habitatkaart - Toestand 2014, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek.

Deze datasets kan u raadplegen via www.geopunt.be

6.3 OVERIGE INFORMATIEBRONNEN

Verslagen stuurgroepoverleg Onroerenderfgoedrichtplan Hoogstamboomgaarden in Haspengouw

Verslagen Trefdag 'Een perspectief op hoogstamboomgaarden', 31/05/2018

Verslag Visieworkshop Onroerenderfgoedrichtplan Hoogstamboomgaarden in Haspengouw, 05/10/2018

Natuuractorendag Haspengouw, 18/10/2018